
Michal Viewegh jako sociolog?

JAN JANDOUREK*

Filozofická fakulta UK, Praha

Michal Viewegh as Sociologist?

Abstract: The books by the contemporary Czech author Michal Viewegh could be considered an unusual variety of sociology. They contain many of the phenomena that contemporary sociology describes and analyses through its own approaches and language. The novels by Michal Viewegh in particular offer a portrait of life in a certain stratum of Czech society during the 1990s, and for the sociologist they could serve as a valuable source. The problem with Viewegh's amateur, "literary sociology" however is the narrow perspective of the author, who does not at all times maintain a critical approach to the preconceptions that dominate in the society which he is describing, but of which he is also a member.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review Vol. 40, No. 1–2: 195–205

Proč psát o knihách Michala Viewegha z hlediska sociologie? Nejen proto, že tento autor se sám stal sociálním fenoménem, ale především proto, že jeho knihy odrážejí některé výrazné momenty polistopadové české společnosti. To, co o této společnosti z vlastní zkušenosti víme, a to co, co o ní říkají společenské vědy, se tu objevuje podáno jazykem beletrie. Výchozím tvrzením tohoto textu je, že Viewegh je svého druhu laický sociolog, který literární formou podává výsledky svého zúčastněného pozorování.

Jaká může být naše metoda? Přečtěme všechny autorovy knihy a porovnejme je s tím, co o společnosti víme ze své zkušenosti a z prací „profesionálních“ sociologů.

Nejdříve k onomu „všechny knihy“. Autor tohoto textu sice skutečně přečetl všechny Vieweghovy beletristické práce, které byly k dispozici do přelomu roku 2003/2004, ale vědomě nezahrnul práce fejetonistické. Ty by si také zasloužily pozornost, ale protože se od románů odlišují, bylo by vhodnější se jim věnovat vlastním textem. Vznikaly velmi často v krátké periodicitě, v případech těch nejnovějších psaných původně pro Lidové noviny týdení. Všimají si širokého spektra témat od prezidentství Václava Klause až po fyzické změny vlastní ženy během těhotenství. Jsou to prostě krátké a rychle psané texty zachycující syrově každodennost a s Vieweghovou beletrií jsou sice tematicky a stylem mnohdy velmi příbuzné, přece však odlišné. Jsou „realističtější“, o skutečných lidech a událostech. Sotva však procházely stejně důkladným prepisováním a redakcí jako romány.

* Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Mgr. Jan Jandourek, PhD., Filozofická fakulta UK, Hybernská 3, Praha 1, 110 00, e-mail: jandourek@yahoo.com

Pokud jde o knihy, není třeba se všem věnovat stejnou měrou. Například *Názory na vraždu* nebo *Případ nevěrné Kláry* nejsou podle mého soudu ze sociologického pohledu tak zajímavé jako ty ostatní. Řečeno stručně, čtenář žijící za dvacet nebo čtyřicet let se toho z nich o naší společnosti nedoví tolik, jako třeba z *Účastníků zájezdu*.

Nejdříve ještě několik dalších poznámek k metodě. Hlavním předmětem mého zájmu jsou Vieweghovy knihy. „Nezačínáme teorií, kterou bychom následně ověřovali. Spíše začínáme zkoumanou oblastí a necháváme, ať se vynoří to, co je v této oblasti významné“ [Strauss, Corbinová 1999: 14]. Texty Michala Viewegha jsem četl dříve, než jsem pro něj použil označení laický sociolog. Teprve poté jsem je zpětně četl znova z tohoto pohledu. To, co vynořovalo stále znovu, byla témata a pojmy, o kterých bude dále řeč.

Kde má však Vieweghova sociologie své hranice? Předně lze namítnout, že ve společnosti prosycené laickou sociologií produkovanou tzv. společenskými i jinými rubrikami barevných populárních magazínů, nelze sociologií či psychologií zůstat nedotčen. Jenomže v těchto tiskovinách nejde o sociologii ve vlastním slova smyslu, nýbrž o texty určené ke čtenářskému konzumu, od kterých nelze očekávat, že budou příliš odporovat tzv. zdravému rozumu ve smyslu „toho, co každý ví“.

Jak uvádí kdekerý učebnicový text „sociologické vědění ... má větší validitu než většina forem poznání z hlediska zdravého rozumu. Je tomu tak proto, že sociologické vědění bylo nějakým způsobem testováno. Jednoduše řečeno, sociologové se pokoušejí založit svá tvrzení ohledně lidského chování spíše na důkazu než na pouhé domněnce“. [In: <http://www.sociology.org.uk/p2i7.htm>, 2. 2. 2004]

Common sense má omezené pole, vychází z omezené perspektivy jednotlivce, jeho osobního příběhu a prostředí a jeho závěry nejsou testovány [viz třeba Bauman 1997]. Jenomže jak zase připomínají jiní, „pokud o tom budeme uvažovat s oteřenou myslí, tak uvidíme, že zdravý rozum (příslíví a další poznání založené na pozorování sebe samotného a druhých) musí být přinejmenším někdy pravdivé. Lidé, kteří nejsou sociology, by nemohli přežít, pokud by jejich poznání a chápání sociálního života bylo nesprávné... Někteří lidé mají platnější poznání než jiní, ale každý musí mít nějaké psychologické a sociologické porozumění. Zdravý rozum se samozřejmě často mylí, ale to ještě nedokazuje, že se mylí veškerý zdravý rozum, stejně jako mnoho omylů učiněných sociology nedokazuje, že je celá sociologie špatná“ [Liazes 1989: 51].

Viewegh svým psaním nepochybně rezonuje se zkušeností svých (četných) čtenářů. To bychom mohli považovat za jakousi formu testu. Kriticky se však musíme zepat, s čím vlastně rezonuje, neupevňuje pouze předsudečné názory svého publika?

V některých případech tomu tak určitě je, jako příklad lze uvést třeba karikatury ekologických aktivistů, kde autor skutečně vychází jen ze své „omezené perspektivy jednotlivce“. Viewegh sám prošel různými profesemi a prostředními, ale nikoli v průběhu 90. let, tedy doby, které je jinak bystrým pozorovatelem. Tyto limity je třeba mít na zřeteli. V čem je Viewegh naopak silný, o tom zde bude pojednáno především.

Nejdříve však ještě několik poznámek ke vztahu sociologie a literatury.

Literatura a sociologie

Mezi literaturou a sociologií je zvláštní vztah. Wolf Lepenies [1983] ve své práci *Tři kultury* ukazuje, jak sociologie od počátku hledala své místo mezi vědou a literaturou. V jeho pojetí se od poloviny 19. století odehrává spor mezi literáty a společenskými vědci o to, kdo poskytně základní orientaci moderní civilizaci.

Balzac chtěl v literatuře vytvořit jakousi obdobu toho, co dělala zoologie, totiž analyzovat sociální druhy, ze kterých se skládá francouzská společnost. Podobně i Zola. Zatímco tedy spisovatelé měli ambice sociologů, mnozí sociologové čerpali své vědění o společnosti z literatury. A ne-li přímo vědění, aspoň si občas sáhli do literatury pro dobrou a výstižnou formulaci. Engels píše ve svém konceptu k dopisu Margaret Harknessové o Balzacovi a jeho realistickém líčení francouzské společnosti: „Kolem tohoto ústředního obrazu seskupuje celou historii francouzské společnosti, ze které jsem se, dokonce i v ekonomických podrobnostech (například nové uspořádání movitého a nemovitého majetku po revoluci), poučil víc než ze všech profesionálních historiků, ekonomů a statistiků té doby dohromady“ [Marx, Engels 1951: 130].

Americký sociolog P. L. Berger [1997] dokládá své teze o moderním „Já“ rozbořem díla Roberta Musila *Muž bez vlastností*. Říká, že „lze celkem bezpečně tvrdit, že nejlepší vodítko pro vymezení moderního západního individualismu nám může poskytnout literatura, a především pak její specificky moderní forma – řeč je o románu“ [Berger 1997: 91–92]. Zygmunt Bauman, když chce v *Úvahách o postmoderní době* popsat dnešní záplavu, hypertrofii informací, používá citát z Tadeusze Konvického („řeky otrávených slov plynou odnikud nikam“, „slovo je nejlevnějším plastickým obalem“ atd.) [Bauman 1995: 38]. R. K. Merton cituje z Dickense a Ambrose Bierce („aniž bychom se domnívali, že Charles Dickens byl zcela exaktním pozorovatelem americké scény, a i když jsme si vědomi, že byl všechno jiné, jen ne nestranný, uveďme jeho bystré postřehy...“) [Merton 2000: 148–149].

Taktéž i u nás. Pro Masaryka je beletrie sociologickým pramenem. Jen namátkou, například v *Otázce sociální* říká, že postavy Musseta, Goetha, Byrona a dalších vyslovují ideje a tužby stejně, jako to činil Marx [Masaryk 1946: 236]. A v současnosti, když si M. Petrušek klade otázku, zda lidé mohli vědět včas o podstatě Stalina režimu. Na románu gruzínského autora Grigola Robakidze *Vražděná duše*, česky vyšel 1934, ukazuje, že mohli [Alan, Petrušek 1996: 46].

Navršení vhodných citátů není samozřejmě ještě nevyvratitelný argument, že sociologie literaturu nutně potřebuje. Ukazuje však, že vzájemná vazba tu vždy byla.

Existuje dokonce i žánr, kterému se přímo říká sociologický román. Můžeme k němu řadit například knihy, které píše o rozličných profesních prostředích Arthur Hailey. Kromě takového žánru však můžeme za sociologický román považovat každé dílo, který přesune svou pozornost od komplikovaného dění uvnitř lidské duše k více či méně komplikovaným dějům v lidské společnosti. Pro sociologa je tu vděčným polem zkoumání literatura středního proudu. Ta si ze své podstaty nemůže dovolit ani přílišnou komplikovanost a sofistickované psychologizování, ani zcela ba-

nální zjednodušení a klišé braku. Paradoxně je střední proud v něčem realističtější než vysoké umění. Všichni víme, že většina našich současníků ničím nepřipomíná metafyzické rozervance z Dostojevského nebo Bernanosových románů. Česká společnost ničím nepřipomíná svět románů Topolových, Kratochvilových, Urbanových nebo Hodrové. Naštěstí však ani ne svět pozdního Párala. Připomíná spíše romány Michala Viewegha. Není-li Viewegh přímo tvůrcem sociologického románu, má jeho psaní přinejmenším sociologické rysy. Jejich limity ale můžeme konstatovat předem. Viewegh je autorem ze středních vrstev, o středních vrstvách a pro střední vrstvy. A protože samotný pojem střední vrstvy je problematický, můžeme říci, že Viewegha zajímá zase jen výsek z této vrstvy, životní styl určitého segmentu lidí a ostatní životní stránky pomíjí. Stylem „poznámky pod čarou“ je sice konstatuje, aby bylo jasné, že ví o existenci smrti, stárnutí nebo nezaměstnanosti, ale netvoří těžiště jeho zájmu. Jako spisovatel se nevyhýbá sociálním temnotám, ale vybírá jen ty, které jsou „fotogenické“. To je ovšem věcí volby. Masaryka v jednu konkrétní chvíli také zajímala sebevražda a ne třeba prostituce. (Pravda, kritériem Masarykovy volby jistě nebyla „fotogeničnost“ tématu.)

Ian Watt v textu *Literatura a společnost* píše: „Sociální zkušenost každého jednotlivce je v mnoha ohledech idiosynkretická, a když je někdo spisovatelem, tak tato zkušenost zabarvuje výběr a zobrazení každé sociální jednotlivosti v jeho dílech“ [Watt 1975: 171]. Takže Chaucer v *Canterburských povídkách* podává názorný popis společnosti své doby, ale je to popis neúplný. Například městský proletariát, obchodníci a řemeslníci ho nezajímali. Kromě toho si nižší vrstvy nemohly dovolit putování, jenomže právě o tom chtěl Chaucer psát. Co je dovoleno Chaucerovi, mělo by být dovoleno i Vieweghovi.

Konformní a triviální

Protože Viewegh bývá mnohými považován za autora podbízejícího se publiku, podívejme se ještě letmo, zda tato charakteristika sedí. Podle Petra Bílka (Britské listy) udržuje autor čtenáře v jejich stereotypech a ukazuje jim takový obraz světa, který vidět chtějí a mají radost, že čtou o tom, co znají. (Jak tu nezpomenout na obvinění sociologie z toho, že lidem říká jen to, co dávno znají pomocí zdravého rozumu.)

Walter Nutz [Nutz 1965: 65–73] používá termín „konformní literatura“, čímž myslí typ knih určený předem přesně známému a dobře otestovanému okruhu čtenářů. Nakladatel podle Nutze sleduje představy a fantazie čtenářek a přesně se jim přizpůsobuje, jsou hlavním měřítkem, podle kterého autor knihu jakožto produkt konstruuje. Jaké jsou zákonitosti tohoto žánru? 1. Osoby, místa, jednání a způsob řeči se vyznačují černo-bílým nazíráním světa. Zlo je stále zlem a dobro dobrem. 2. Osoby jsou vylíčeny jako typy. Hrdinkou je žena (svobodná nebo bez vlastní viny žijící v nešťastném manželství). V životě smí milovat jenom jednou a nic jiného než velká láska ji před oltář nepřivede. Prožije lásku, je zklamána, ob stojí v nebezpečných laskách a dospěje k happy endu. Její protihráčkou bývá žena–vamp s dlou-

hou cigaretovou špičkou. Hrdiny jsou zámečtí páni, kapitáni průmyslu, lékaři, inženýři, architekti nebo chudí studenti. Konstelace milostného páru je zdrojem potřebného konfliktu. 3. Popisy a pojmenování se drží přesně dané šablony: je-li řeč o Itálii, patří k ní Benátky a Neapol, zvonice, červené víno, kytary a horkokrevní muži. Zámecký pán jezdí na vyjížďky, lékař v noci bdí, architekt se zabývá ohromným stavebním projektem.

Na Viewegha platí tyto charakteristiky jen částečně. Mezi autorem a čtenářem tu jistě existuje pouto a Vieweghův čtenář skutečně mívá prožitek „to přece znám“. Nelze však doložit, že by fantazie čtenáře byla hlavním měřítkem. Problém je i v tom, jakého čtenáře, protože Viewegh čtou i muži středního věku, nejen čtenářky jedné věkové skupiny. Spíše platí, že Viewegh vychází vstříc mnoha očekáváním jedné vrstvy, což je přece jen složitější, než se přizpůsobit modelové čtenářce „ženského románu“.

Černobílé nazírání světa v jeho knihách nalezneme, ale není to vždy platné pravidlo. Tak například idealistický intelektuál zde bývá vždy směšný, ale o mnoha postavách nejsme schopni rozhodnout, zda je zařadit do kolonky dobro nebo zlo.

Vieweghovy postavy jsou typy. To jsme však už označili z našeho hlediska spíše za přednost, protože nás literatura zajímá jako koncentrovaná výpověď o době a místu. Romantická láska se tu nevyskytuje, vlastně možná vůbec žádná láska. Proto tu také neexistují žádné dokonalé happy endy. A Vieweghovy popisy se nedrží žádné šablony, která by se podobala oněm Nutzem výše uvedeným, protože Viewegh popisuje jen prostředí, která zná.

Báječná léta pod psa

Zatímco Vieweghovy první knihy *Názory na vraždu* [1990] si téměř nikdo nevšiml, román *Báječná léta pod psa* [1992] mu získal ihned proslulost. Kniha získala velký ohlas zřejmě i kvůli tomu, že jde o jedno z prvních zobrazení života v „šedé zóně“. *Báječná léta* už svým názvem odkazují k ambivalenci doby, ve které se střetává život obyčejných lidí s „velkými dějinami“. Protože popisovanou dobou vybočuje z období 90. let, nebudu se *Báječnými léty* podrobněji zabývat.

Pohádka o raném kapitalismu v Čechách

Už svou *Výchovou dívek v Čechách* [1994] vyvolal Viewegh zklamání nesené tónem „my jsme ti, chlapče, věřili, a ty tohle“. Zřejmě proto, že kritiky zaskočil román vystavěný na půdorysu pohádky. Podnikatel Král má dceru Beátu ponořenou do hluboké letargie. Vysvobodit ji má mladý učitel pověřený vyučováním kreativního psaní. Motiv buzení princezny je zasazen do první poloviny devadesátých let v Česku. Autor líčí fenomény doprovázející nové české zbohatlivství: rozklad vlastní rodiny, strach z nepřátel, nemožnost vystoupit z krysích dostihů pololegálního podnikání,

představa, že za peníze lze opatřit vše. Tedy smýšlení, které ve zlaté době „Klauso-va kapitalismu“ ovládalo určitou vrstvu společnosti. Demonstrativní konzum, jehož představitelem je právě Král, ovšem k pocitu vnitřního uspokojení nevede.

Přechod od komunismu ke kapitalismu je příznačně spojen s feudálními motivy. Podnikatel–panovník žije v sídle střeženém biřici–osobními strážci. Není zřejmě jen autobiografickou okolností, že vypravěčem Výchovy je český učitel. Autor tak může rozehrát svou vlastní variantu „třídního střetu“. Český učitel i spisovatel mají podle obecného povědomí zastávat jakousi buditelskou roli, ale této představě se Viewegh zjevně vysmívá. Učitelské i umělecko-terapeutické snahy tu končí katastrofou. Slovo nemá tu moc, kterou mu intelektuálové přičítají. Dočasný úspěch přinese jen Erós.

Beátu můžeme považovat za „ideální typ“ příslušníka svého druhu: mladý člověk, který prožil společenský zvrát někdy v období puberty, takže nemohl subjektivně prožít pocit vysvobození z totalitního režimu a nabídku nových šancí. Bohatství už doma mají, takže ani uspokojení selfmademana není k dispozici. Co zbývá? Beátino přimknutí se k ekologické iniciativě a náboženské sektě jen ukazuje neúčinnost z vnějšku importovaných a nestrávených idejí. Dívka končí sebevraždou, což literární kritici autorovi vytýkají jako snahu snadno se zbavit postavy. Ze sociologického hlediska je však sebevražda logickým vyústěním ztráty životního smyslu. Podle Durkheimovy typologie by Beátina sebevražda byla sebevraždou egoistickou, protože dívka už nemá proč žít.

Ještě lze dodat, že příznačná je pro styl autorova psaní i Vieweghova záliba v citátech, na kterou literární kritici s nelibostí upozorňovali. Sociolog by však ve vršení citátů spíše viděl určitou „postmoderní“ bezradnost člověka, který pochopil, že je již velmi obtížné přispět s něčím zcela novým. Nejpůsobivější a zároveň nejméně energeticky náročné je tedy sáhnout do výprodeje myšlenek, který je pro intelektuála vždy po ruce. Tento naakumulovaný odkaz lze však zároveň ironicky shodit kontextem, ve kterém je citát použit. (Třeba citace bývalého ministra školství Petra Pířhy s přihlédnutím k životním peripetiím hlavní postavy). Citace, ironie, eklecticismus, relativismus, individualismus, neustálé sebereflexe autora–vypravěče – co postmodernějšího by ještě česká literatura mohla chtít?

Bobos na cestách

Několik let předtím, než u nás vyšel spis Davida Brookse o nové americké společenské vrstvě nazývané autorem „bobos“, podařilo se Vieweghovi načrtnout poměrně přesný obraz této vznikající vrstvy „buržoazních bohémů“ v Česku. Vrstva charakteristická rostoucím blahobytem, vzděláním, kosmopolitismem, sebedůvěrou, hodnotovou tolerancí se sice u nás ještě nepodobá svému americkému protějšku, ale podobnosti nelze ani v české mutaci bobos přehlédnout. (Ostatně Martin Pilař píše o jiném Vieweghově románu *Román pro ženy*: „Vieweghův román se odehrává hlavně v Praze, i když důležité epizody jsou také zasazeny do prostředí New Yorku

a Chorvatska. Praha je zde však jakoby jen jedním z odosobněných velkoměst, jež se sobě v době globalizace začínají podobat jako vejce vejci.“)

„Komu se v naší době vede dobře?“ ptá se Brooks. „...lidem, kteří umějí proměnit nápady a emoce ve výrobky. Jsou to vysoce vzdělaní lidé, kteří stojí jednou nohou v bohémském světě tvořivosti a druhou nohou v buržoazním světě ambicí a světského úspěchu. Členové této nové elity informačního věku jsou buržoazní bohémové. Neboli, když seřadíme za sebou v angličtině první dvě písmena obou slov, jsou to „bobos“ [Brooks 2001: 10].

Viewegh je s trochou nadsázky kronikářem této vrstvy.

A zase nalézáme modelové typy. Například devatenáctiletá průvodkyně Pamela je koncentrátem ideálu krásy dle ženských časopisů. Je příznačné, že tento ideál má několik variant a Pamela na sebe během vyprávění bere různé podoby. Třicetiletá svobodná Jolana je představitelkou stále se rozšiřující vrstvy „singles“ s odloženými sňatky a váhající mezi svobodným životem a manželstvím. Je vybavena jak určitou životní zkušeností, tak pocitem osobní nezralosti.

Vnímání cizince jako „toho druhého“ a jeho stigmatizace je patrná například na scéně, kdy si k Jolaně v autobuse přisedne ruský hovořící Oleg. Jde o vnímání téměř fyzické. „Všimla si mnoha oděrek na jeho poničených rukou. Zlomeného nehtu. Ty ruce v ní vzbuzovaly trochu odpor. Podívala se nenápadně na jeho šaty, ale ty byly čisté. Jenom na přiklopci – ale možná, že se jí to jen zdálo – jako by měl malou skvrnu. Nasála nehlučně nosem vzduch, avšak nezdálo se, že by páchl.“

Tradičně silný je Viewegh v popisu verbální i neverbální komunikace. Například ve scéně, kdy se v autokaru důchodkyně postaví kvůli bolesti nohou do uličky, ovšem nikoli po směru jízdy, ale proti němu. Tím je prostor okamžitě „předefinován“ a zábava účastníků nemůže pokračovat tak jako předtím. „Rozpaženými rukama se držela madel na obou stranách. Otřesy autobusu roztráslы svráštělé a ochablé svaly na jejích bledých pažích. Hovory podivně vážly a autobus po dlouhé době skoro ztichl.“

Účastníci zájezdu (1996) jsou s trochou nadsázky jakousi případovou studií malé komunity. S jistou nadsázkou nazývá toto prostředí „joyceovský mikrokosmos“. Kromě proklamovaného cíle, který může představovat například slogan cestovní kanceláře, mají účastníci i mnohé cíle další: inspirace pro psaní románu, snaha zachránit rozpadající se manželství, hledání partnera, zájezd jako dárek rodičům. To však odhalí až pozorný pozorovatel.

Rehabilitace šedé zóny

Podíváme-li se na výčet postav z následujícího románu *Zapisovatelé otcovské lásky* (1998), zase najdeme naše postavičky ze středních vrstev. Otec–důstojník, matka–učitelka, dcera Renáta–moderátorka, syn–spisovatel. Milenci dcery Renáty jsou: intelektuál–fotograf, architekt, úředník v bance. V knize ještě vystupují: literární kritik, knihkupec atd.

Kromě pokračující demýtizace role spisovatele (zapisovatele) se tu objevuje re-

habilitace vojáka z povolání. Sám výraz zapisovatel označuje cosi pouze reprodukčního, není tu patrná žádná snaha o vyzdvížení psaného slova do výšin. Zapisovatel V. je – podle svých vlastních slov – „úchyl“. Že může být účinným pozorovatelem společnosti outsider není nic nového. Takovým je už Apuleiův osel. Outsider má výhodu, že pozoruje, aniž je sám pozorován, a zároveň mu jeho jinakost umožňuje nepropadnout samozřejmosti.

Smířlivý je autorův pohled na svět komerční televize. Vždyť sestra zapisovatele V. je moderátorkou pořadu *Třináctá komnata*, který je jakousi parodickou obdobou někdejšího pořadu *Tabu na Nově*. Rodina zapisovatelů je typickým představitelem šedé zóny. Otec byl komunista, ale nikoli z přesvědčení, atd. Opět jeden z antihrdinů české literatury. Jeho protipólem je postava Viktora, Renátina přítele, ztělesněný stereotyp nonkonformisty. („Vysmívali jsme se každému průměru, vysmívali jsme se té prasečí evropské civilizaci. Vysmívali jsme se lidem, kteří jenom chodili do práce a nakupovali, aniž by se – jak říkal Viktor – třeba jen jednou jedenkrát dokázali vydělit ze svého tupého bytí, aby se sami uviděli a jako vidoucí se vrátili zpět do bytí zcela nové kvality.“)

Vieweghovo psaní je zřejmým útokem na to, co Václav Bělohradský nazývá „morální kýč“. Proč je nonkonformní intelektuál u Viewegha tak často předmětem nelitostné karikatury? To bychom spekovali a mohli navrhnout různé odpovědi, například že si tu komerčně úspěšný autor vyřizuje účty se svými (komerčně neúspěšnými) jízlivými kritiky. Doložitelnější by však spíše bylo, že představený hodnotový žebříček odpovídá hodnotovému žebříčku české společnosti devadesátých let.

Atomizace vztahů ve světě IKEA

Půdorysem *Povídek o manželství a sexu* (1999) je historie rozpadajícího se manželství a porozvodového období v životě postavy jménem Oskar. Je to popis odcizení, do jakého se propadl moderní sekularizovaný člověk po zhroucení partnerského života. Znovu se i tady v mnoha zmínkách vrací životní kultura bobos. „Veliká zrcadla na toaletách v odletové hale odrážela i tentokrát tu nejlepší podobu, jaké byl Oskar vůbec schopen: byl vysprchovaný, oholený, měl umyté vlasy a voněl parfémem Hugo Boss; na sobě měl kromě již několikrát zmíněného nového saka a košile čerstvě vyprané a vyžehlené černé džínsy a pod nimi kvalitní hedvábné trenýrky. Měl také nové ponožky a pečlivě vyčištěné boty. (...) Na toaletní potřeby si dokonce koupil celokožené pouzdro. (...) Vypadá snad na člověka bydlícího v paneláku? V tomhle saku za čtyři a půl tisíce a s tímhle kufrem? Málokdo z cestujících měl tak pěkný kufr.“

Po rozpadu manželství zaplňuje Oskar prázdno tím, že navštěvuje obchodní dům IKEA, který mu umožňuje nejen nakupování, ale také mnoho jiných aktivit od bezcílného bloumání až po oběd v místní restauraci. IKEA už není jen obchod, je to malý svět, kde lze uspokojit mnoho lidských potřeb, kromě metafyzických samozřejmě.

Dekonstrukce českého muže

Kniha *Román pro ženy* (2001) by se dala označit za ironický obraz českého muže, který stále ještě nedosáhl kvalit svého západního protějšku. Vnější atributy si již osvojuje, ale deficit kulturního a sociálního kapitálu nelze dohnat v nějaké zkratce.

Kontrastem k českým mužským improvizacím je postava matky hlavní hrdinky („V tranzitu máma nejprve zajde do Duty Free Shopu, vyzkouší si vzorek hydratačního krému Clinique, přičichne si k novému parfému Gucci (pokud má peníze, koupí si ho) ... s rozevřenou francouzskou Elle v ruce čeká na odlet...“). Protože však autor ani zde neopouští svůj smířovací tón, je kniha zároveň implicitní apologií českého muže. Komunismus a postkomunismus ho deformovaly, ale Viewegh dává najevo, že břemeno, které je na muže a ženy v době společenského zlomu naloženo, je až příliš těžké.

Báječná léta s Klausem

„...možná, že účinek jeho satirických šlehů časem vyvane, protože zasahovaly jen důsledky a ne příčiny společenských nešvarů,“ píše ve své kritice na knihu Vieweghových fejetonů *Na dvou židlích* Aleš Haman [Lidové noviny 2003] Je to zřejmě kouzlo nechtěného, když se po spisovateli i čtrnáct let po listopadu 1989 chce, aby postihoval nešvary a ještě navíc samou jejich podstatu. Viewegh nicméně politicky „angažovaným“ autorem je, proto je třeba položit si otázku, jakým způsobem na pole věcí veřejných vstupuje.

Kam například zařadit román *Báječná léta s Klausem?* (2002) V převedení skutečnosti do typizovaných obrazů zde došel zatím autor ve své tvorbě zřejmě nejdále. Třeba věta: „A Klaus bezostyšně navrhuje Českou televizi zprivatizovat! zlobila se Kvidova matka.“ Těžko si ji představíme jak v reálném světě, tak třeba v případném filmovém zpracování z úst takové Libuše Šafránkové.

Nechuť z politických poměrů může být mocným tvůrčím podnětem. Vzpomeňme si na posedlost, s jakou Joseph Heller glosuje počiny Henryho Kissingera v knize *Gold za všechny peníze*. Viewegh zase napsal politický pamflet (i když se tomu označení brání a tvrdí, že jde jen o další rozvíjení rodinné historie z Báječných let pod psa). Nevytvořil však dílo úplně žánrově čisté a dalo by se říci, že se jeho nenávisť nepromítla do knihy v potřebné síle. (Snad proto může recenzentka knihy Kateřina Bešcecová napsat: „Rozhodně tady nejde o nějaký politický pamflet. Autor jen využil svobody těchto báječných let, aby vyjádřil Kvidův (nebo svůj?) názor na jednu politickou stranu a jejího předsedu.“ [Bešcecová 2002: 28])

Výraz pamflet však padá v hodnocení knihy od kritiků vícekrát: „...autor *Báječných let s Klausem* neudělal až na pár štiplavých poznámek nic jiného, než že do úvodu každé kapitoly vložil citát z Klausovy knihy *Narovinu*. Právě tyto citáty jsou výmluvnější než sebekritičtější pamflet“, píše Aleš Haman [Lidové noviny 2002]. „Vznikl prozaický pamflet, zjevný výraz traumatu nejen Vieweghova,“ píše Jan Lu-

keš v Právu [Lukeš 2002]. A dodává tamtéž: „Viewegh zachytil z devadesátých let co si podstatného spojeného v Čechách s tímto jménem a sám možná ve stylizaci textu podlehl až příliš jeho groteskní iluminaci. Jeho výpad proti stranickému intelektuálnímu filistrovství, manipulátorství a totalitním praktikám má však širší rozměr. Poukazuje na celospolečenské mentální i emocionální deficit.“ [ibid.]

Takže když to shrneme, pamflet Viewegh napsal, ale zároveň skutečně ukazuje na důležité rysy vývoje české společnosti devadesátých let.

V každém případě je zvláštním Vieweghovým rysem, že přes jeho politické exkurse je hlavním předmětem jeho zájmu spíše soukromý život jeho postav. Politika budí emoce, ale vlastně nemá na život lidí až takový vliv. Zatím poslední román *Případ nevěrné Kláry* (2003) je zase od politiky zcela oproštěn.

Je Viewegh sociolog?

Viewegh je v širším slova smyslu sociolog. Na rozdíl od autorů, kteří jsou považováni za tvůrce tzv. hodnotné prózy, nepíše ani tolik o stavu lidského nitra jako spíše o stavu jedné společenské vrstvy. Vždyť píše o roli muže a ženy, o proměnách a různých významech jazyka, vzniku nových společenských vrstev, nových formách životního stylu. Až se bude chtít někdo za třicet nebo padesát let něco vědět o životě české společnosti na přelomu tisíciletí, bude pro něj Viewegh bohatším zdrojem, než by byla některé dnes ceněná díla takzvané vysoké literatury. Je nutno dodat, že čtenář budoucnosti pozná z jeho textů i řadu předsudků, kterými naše společnost trpěla.

JAN JANDOUREK vystudoval Teologickou fakultu UK a posléze Fakultu sociálních věd UK, obor sociologie, kde získal v roce 2001 doktorát a vyučoval zde. Jako odborný asistent působil na Katedře religionistiky Univerzity Pardubice (2001–2003). V současné době působí v Centru komparatistiky Filozofické fakulty UK Praha. Mimo jiné vydal Sociologický slovník (*Portál* 2001) a Úvod do sociologie (*Portál* 2003).

Literatura

- Alan, J., M. Petrušek 1996. *Sociologie, literatura a politika*. Praha: Karolinum.
- Bauman, Z. 1995. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Bauman, Z. 1997. *Myslet sociologicky*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Berger, P. L. 1997. *Vzdálená sláva*. Brno: CDK.
- Bešecová, K. 2002. „Báječná léta po druhé“. *AD magazín* 3. 7. s. 28.
- Brooks, D. 2001. *Bobos. Nová americká elita a její styl*. Praha: Dokořán.
- Haman, A. 2002. „Zaslepené stranictví“. *Lidové noviny*. 23. 5. 2002. s. 21.
- Haman, A. 2003. „Koenigsmark a Viewegh: fejeton v dvojím podání“. *Lidové noviny* 21. 11. 2003.
- Lepenies, W. 1985: *Die drei Kulturen. Soziologie zwischen Literatur und Wissenschaft*. München, Wien: Hanser.

- Liazos, A. 1989. *Sociology*. Boston: Allyn and Bacon.
- Lukeš, J. 2002. „Vieweghův Klaus a Klausův Viewegh“. *Právo* 18. 5. 2002. Příloha Salon, s. 6.
- Marx, K., Engels B. 1951. *O umění a literatuře*. Praha: Svoboda.
- Masaryk, T. G. 1946. *Otázka sociální. Základy marxismu filosofické a sociologické*. Svazek první. Praha: Čin.
- Merton, R.K. 2000. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nutz, W. 1965. „Konformliteratur für Frau“. Pp. 65–73 in *Trivialliteratur. Aufsätze*. Hrsg. v. G. Schmidt-Henkel, H. Enders, F. Knilli u. a. Berlin: Literarisches Colloquium.
- Pilař, M. 2001. „Fenomény úspěchu“. *Host* 9: 12 – 15.
- Strauss, A., Corbinová J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Brno: Sdružení podané ruce.
- Watt, I. 1975. „Literatur und Gesellschaft“. Pp. 171 in Wilson, R. N.: *Das Paradox der kreativen Rolle. Soziologische und sozialpsychologische Aspekte von Kunst und Künstler*. Stuttgart: Enke.
- Sociology and Commonsense: In: <http://www.sociology.org.uk/p2i7.htm>